

Мокта е во
НАРОДОТ

МОКТА Е ВО НАРОДОТ

АВГУСТ 2003

Џвдет Хајредини, поранешен министер за финансии, за Владата, за реформите...

**Во Македонија
нема добро владеење**

Летото пропржува низ Македонија, а „џет-сетот“ и пиштолџиите забегуваат

**Кога Хари
ја сретна Ана...**

Кампања за правата на сексуалните малцинства
Хомосексуалците мора да станат видливи

Одлив на мозоци

„За да не тапкам во место, ја побарав иднината надвор од земјава“

Културна деконтаминација на Македонија

Младите, сакралното и уметноста

Летото пропржува, а „дет-сетот“ и пиштолците забегуваат

Кога Хари ја сретна Ана...

ДЕЈАН ГЕОРГИЕВСКИ

Ова македонскиот „дет-сет“, бандо, тотално забегува. Секако, мислиме на големата огласна сага која се распакува преку ноќ на билбордите во нашиот и ваш град. Значи, манукот на нашата најголема поп-свезда (чудни се патиштата небески, оти според нашите медиуми, тоа апсолутно го подига и него на нивото на звезда), се нашол навреден, но истовремено и инспириран да го смисли слоганот на летото што полска пропржува крај нас. Инвентивен како што е Г. ја унапредил старата техника на крадење креда од школо и чкртање по сите тротоари до дома „Г + К“, сето тоа, се разбира, во големо дебело срце. Меѓутоа, млад капиталист и плејбој како што го дал Господ, Г. се потрудил неговата мака да предизвика и извесен (наводно најмалку пет „тисуча нечега“) обрт на капиталот со односната рекламна агенција.

Проблемот е што не знаеме дали ќе е тоа на арно или на лошо. На арно ќе е ако К. му се врати да му пее на увце, ама Г. требало порано да мисли како да не ја нанервира. Многу поважно од судбината на таа врска е што ова е, досега, најагресивно натурање на приватното во сферата на јавното. За разлика, на пример, од обратната ситуација на префрлање на јавното во приватно, каде секој јавен службеник, министер и слична фукара доделените му должности (а пред сè фондови) ги смета за дедовина, не наоѓајќи потреба кому било да одговара за таквата трансакција. И така, ајде што нашите јавни гласила нон-стоп нè бомбардираат со личниот живот на доајените и ведетите на нашата естрада „нејач“ - што не е нужно привилегија на жолтиот печат, оти кај нас сите се помалку или повеќе жолти - ами сега и тоа влезе во рамките на приватна иницијатива. Имајќи предвид дека Г. е сепак техно-менаџерски типац, може тука да има и некоја пара, а? Вреди да се размисли, само не знам дали е подобро да се отвори кафана, или да се збори К? И онака сега е слободна?

Ани Четири Пиштоли, таа легендарна „брката“ баба од стриповите, конечно има достоин пандан на Дивиот Исток. Фрчко Три Пиштоли дознаваме, добил

истоимен број пиштоли додека беше сајбија во МВР и, пуштиот, не враќа ниту еден од нив. Нормално, мора некој да му конкурира на Чарлтон „Бен Хур“ Хестон како водечка срчка на Националната стрелачка асоцијација на САД. Богами, човек не може да биде сигурен што да мисли за последната кампања за враќање на трофејното оружје поделено од сите министри за одбрана и внатрешни работи во историјата на човештвото. Што фино не ги пративме на времето сите тие министри на фронт - на чело со Фрчко кој, ако не се лажам, беше и останува најмилигрантниот од сите јавни дејци во времето кога ОНА правеше изложба со демонстрација на оружјето „мавнато“ од Албанската армија 97-мата? Кога ќе излезе одбор јунаци, со светлите им џефердари, разните команди брзо, брзо ќе си легнеа на брашното. А и баце Љубе може ќе беше попречилен во Леуново со таква пракса.

Инаку, ако собирањето на оружјето кај министрите ни служи како показател како ќе се одвива поголемата акција планирана за есенва, лошо ни се пишува. Не само што сите велат дека нема да го вратат тоа што го добиле, задолжиле или за што платиле легално, туку еве ти го Муса Џафери кој „оружје нема, ама ќе си го набави.“ А би требало да се угледа на Буцаку, кој, везден конструктивен, повторно даде изјава што дури и Ганди на невидено би ја потпишал. Тој кубури нема, а и не му требаат. Можеби, ко што рече другар ми Роберто, решил да се придржува до принципот на Рузвелт: „зборувај тивко (и конструктивно) и носи си го Муса со себе.“

Хари Костов против АНА, нула бодови. Што министер ќе беше кога не може да поапси пет-шест луѓе, како што самиот кажа, кои не дозволуваат да се смири состојбата во кризните региони. Добро, факт е дека АНА, иако номинално на гости, игра на домашен терен (нешто како кога Интер и Милан играат на Сан Сиро/Гузепе Меаца) па, е во предност пред инаку поскапата екипа на ФК МВР. Освен тоа, АНА очигледно игра во неколку првенства паралелно, како на пример, во Јужна Србија и во косовскиот шампионат.

Значи, Хари, ако сака да го освои првенството и да ја оправда улогата на фаворит, ќе мора да игра хра-

Манукот на нашата најголема поп-свезда (чудни се патиштата небески, оти според нашите медиуми, тоа апсолутно го подига и него на нивото на звезда), се нашол навреден, но истовремено и инспириран да го смисли слоганот на летото

Ако собирањето на оружјето кај министрите ни служи како показател како ќе се одвива поголемата акција планирана за есенва, лошо ни се пишува

ро на гостувањата во Арачиново, Липковско и другите стадиони. Публиката и навивачите имаат сè помало трпение.

А, бре, ова Обединетите Нации се лузери (извини Фрле што не те прашав за дозвола да го употребам зборот) на квадрат. Лук не јале, ама ете лук мирисат. Оние ирачките суртуци шо не одбираат кој ги нападна, а кој се обиде да ги одбрани, го кренаа претставништвото на ОН во Багдад во воздух, убивајќи 23 луѓе, вклучувајќи го и оној кутриот Де Мело, Високиот претставник за човекови права на ОН.

Што да мислиме сега? Дали е ова удар на ОН, поради нивното задоцнето приклучување во нешто што, сè помалку се сомневам, е илегална окупација? Или, како што веќе тврдат луѓе каде-каде поумни од мене, и ова е удар врз кредибилитетот на САД како водечка окупациона сила која, наспроти сите фалби, не може да гарантира никаква безбедност во Ирак. Попат, Американците успеаа да се избламираат при „апсењето“ на Садамовите синови. Ај, што им треба-

ше цела дивизија да се справат со тројца возрасни и едно 14 годишно дете, оние рекламите со избушените како сирење Удај и Кусај беа најголем резил во однесувањето со мртвите непријатели откако во Сомалија ги ораа улиците со несреќниот американски пилот.

Конечно, сто поени за Центарот за човекови и граѓански права. Повторно се работи за проблематиката на пренесувањето на приватното во јавна сфера, поточно за приватноста на една маргинална супкултура, што е храброст за пофалба. Навистина, хомосексуалците, иако според истражувањата можеби цели 10% од популацијата, се практично невидливи. Одлуката на ЦЧГП затоа е интересна и храбра. Прашање е дали некој може да се избори за правата на хомосексуалците соочени со не баш скривената хомофобија во државата, без нивно активно учество, без некој кој ќе излезе и ќе каже „Да, јас сум хомосексуалец и барам тоа и тоа.“ А токму на таа карта ги ставаат своите адути луѓето од Центарот. Останува само да им посакаме среќа и успех.

Кампања за правата на сексуалните малцинства во Македонија

Хомосексуалците мора да станат видливи

Заради негативниот однос на околината, хомосексуалците сè уште се наоѓаат во општественото подземје и се плашат да станат видливи

Македонската јавност деновите почна да ја бранува нова и пред сè невообичаена за ова поднебје, кампања излезена од „кујната“ на невладиниот сектор. Станува збор за проект чија основна цел е да се соочи со едно од најголемите табуа на македонското општество - хомосексуалноста. Весна Михајловска од Центарот за човекови и граѓански права, кој е носител на кампањата, нагласува дека е тоа комплексна активност која на пошироката јавност во земјава сака отворено и јасно да ја каже дека во Македонија постојат хомосексуалци, дека тие луѓе се овде меѓу нас и дека треба да ги прифатиме такви какви што се, бидејќи хомосексуалноста не е болест туку, лична индивидуална определба. Од една страна, објаснува Михајловска, Центарот работи со пошироката јавност, и тоа преку активна медиумска кампања, а од друга страна постои и директна комуникација со граѓаните, преку разговори, делење брошури и сл. „Брошурите, на пример, ги делеме во повеќе локали во Скопје и други градови, на факултетите. Целта ни е да ги информираме, и пошироката јавност, но и самите хомосексуалци за нивните права и слободи. Центарот води психосоцијално и правно советување. Помошта што ја нудиме најчесто се однесува на проблемот што хомосексуалците го имаат со својот идентитет. Често пати тие самите не можат да го прифатат фактот дека се хомосексуалци и си го поставуваат прашањето „дали се нормални, зошто

се поразлични од другите?“, објаснува Михајловска и додава: „Во еден момент, тие успеваат себе си да се прифатат, но тогаш настапува проблемот со семејството, околината, работното место... Не сите семејства, поточно многу мал број, го прифаќаат своето дете- хомосексуалец. Има многу отпуштања, дискриминација... На пример, се случил отказ но никогаш како

причина за отказот не е наведена хомосексуалноста, што го оневозможува обвинувањето за дискриминација, иако отпуштението знаат поради што навистина биле избркани од работа.“

Токму заради ваквиот негативен однос на општеството кон нив, хомосексуалците сè уште се наоѓаат во општественото подземје и се плашат да станат видливи. Стравот од навреди,

насилство и воопшто од дискриминација е многу голем. Па, оттаму, за успех на кампањата според зборовите на Михајловска би се сметало и најмалото позитивно поместување на свеста кај граѓаните. На прашањето зошто во Македонија нема здружение на хомосексуалците и дали имало обиди за нивно самоорганизирање, Михајловска вели: „Со нив сме разго-

варале на оваа тема. Има луѓе што се поотворени и што доаѓаат во Центарот и во нашето советување. Но тие практично немаат со кого да се здружат, затоа што бројот на оние кои се подготвени да излезат јавно со својата хомосексуалност е многу мал.“

Што се однесува до регионалната комуникација Центарот активно соработува со слични организации од Србија, Хрватска, вклучувајќи ги и Романија и Молдавија. Романија, на пример, има три организации во кои членуваат, и хетеросексуалци и хомосексуалци, меѓутоа, и таму се чека прв чекор да направата хетеросексуалците. „Во тек сме и комуницираме со сите организации кои работат во регионот, а секако и со организациите од Западна Европа, на пример, со „International Gay and Lesbian Association“. Всушност, и ние планираме да направиме една конференција кон крајот на ноември, за состојбата на хомосексуалноста во Македонија. Таа конференција би била меѓународна, и концепциски е замислена како еден ден за презентации на нашите експерти, социолози, психијатри, правници, експерти за човековите права, додека вториот ден би биле настани на меѓународни експерти, кои би настапиле со ставови за хомосексуалноста во Македонија и во своите земји. Значи, една проценка на моменталната состојба, до каде сме, што е направено, а што не, и што може да се направи во иднина“, заклучува Михајловска. (Д. Г.)

РАЗОРУЖУВАЊЕ

ДР. БИЛЈАНА ВАНКОВСКА

Ескалацијата на насилниот конфликт во Македонија отвори низа прашања и проблеми, и за жал само мал број од нив се разрешени. Откако "оазата на мирот" се покажа како кршлива стварност, или дури илузија, почнаа да се поставуваат прашањата за тоа од каде тој потенцијал за насилство, како и во колкав број оружјето стаса во неа, и конечно - како да се ослободиме од истото. Можеби, покоректно е да се каже дека најчесто размислувањата за конфликтот ги насочуваме кон отстранување на последиците, отколку кон откривање на причините и изворите кои доведоа до него. Сепак, точно е дека отстранувањето на последиците на конфликтот (или во овој случај, отстранувањето на акумулираното оружје) претставува значаен чекор кон превенција на следен бран на насилство. Прашањето за разоружување во Македонија повремено испливуаше на површина, па стагнираше се до повторната актуализација - и сето тоа во еден подолг (двегодишен) период. Постојано се најавуваше некаква акција, за по тоа да се подзастане и да се чека (некоја) пролет. Оваа пролет, сепак, тргна! Се изготви Закон за доброволно предавање на оружјето, и во тек е неговата имплементација.

Како што и можеше да се очекува, чинот на донесување на Законот, па дури и формирањето на Координативно тело и донесувањето на Националната програмата сè уште претставуваат само почетен чекор. Веројатно е непродуктивно тоа сега да се напоменува, но останува фактот дека акцијата за разоружување требаше да се осмисли и да се реализира порано и по систематски.

Постои ризик целата акција наместо да го опфати општеството да стане политизирано и/или етнизирани прашање

Вака, се случи парадокс: и покрај итноста и свеста за важноста на акцијата, законот се донесе по забрзана постапка т.е. како да прашањето изникнало преку ноќ и го изненадило политичкиот естаблишмент. Во неговата подготовка учествуваа како консултантски странски експерти и меѓународни агенции, во присуство на одреден број претставници на домашните институции и цивилниот сектор. Но, остана прашањето зошто добар дел од тие подготвителни состаноци беше затворен за јавноста, и кој и по каков критериум ги одбра претставниците на невладините организации.

Евидентно е дека Владата и другите релевантни институции (уште од 2001 година) пропуштија да подготват добро осмислена и стручна кампања околу целата акција. Кампањата апсолутно не се сведува на медиумскиот дел (колку и да е тој значаен), туку на апсолвирање на културолошките, психолошките, социолошките, безбедносните аспекти на една вака сложена акција. Подеднакво, беше потребно да се направи претходна анализа врз основа на познатите критериуми, како:

- оценка за бројот на пронајдено оружје во определен период, со определување на соодветен коефициент за секое оружје;

- проценка за способноста на државните органи да го откријат оружјето;

- проценка на достапноста, т.е. изворите за снабдување со оружје;

- анализа на политичката стабилност, економската и безбедносната ситуација; и

- анализа на можните причини за вооружување на населението.

Сепак, она што на самиот старт на акцијата изненади беше неподготвеноста на меѓународната заедница да ги реализира преземените обврски.

Ослободувањето од оружје е процес, а не еднократен чин

Така, во еден момент зазвучи парадоксално да се чуе дека националната влада и цивилниот сектор се залагаат за почеток на акцијата според зацртаниот план, додека меѓународните фактори инсистираат на пролонгирање на целата акција за наредната пролет. Или со други зборови, тоа можеше да се претстави како ситуација во

која едно општество сака да се разоружи, додека меѓународната заедница го моли да го одложи стартот. Образложението беше дека наводно националните власти не се подготвени доволно добро што може да доведе до неуспех на целата акција, меѓутоа во позадината беше една многу попрозаична причина: меѓународната заедница

ги немаше обезбедено потребните средства за програмата "оружје за развој".

За волја на вистината мора да се каже дека, за жал, општеството го нема постигнатиот посакуваниот консензус околу акцијата. Доминираат крајно спротивставени тонови, кои се движат од (лажна?) решителност на власта по

истекот на предвидените 45 дена да преземе ригорозни мерки и да воведат ред и поредок на целата територија, па сè до резигнација, дефетизам и недоверба дека акцијата ќе даде конкретни резултати. Зад привидниот политички консензус веќе се насетуваат "ниски удари" околу тоа кој кого вооружувал и кој се треба (или не треба)

Наташа Доковска, НВО-Новинарите за правата на жените и децата и заштита на човековата околина

За живот без оружје

Во просториите на Сојузот на организациите на жените на Македонија работи информативниот и прес-центар за доброволно разоружување чија што цел е пред сè да биде алка меѓу невладините организации, граѓаните, владините организации и медиумите.

"Информативниот и прес-центар им дава најнови информации на институции, граѓани или медиуми кои се интересираат за акцијата на разоружувањето и кои ја следат оваа проблематика. Морам да нагласам дека ние прибираме информации, меѓутоа отворени сме и за соработка не само со оние кои се инволвирани во оваа проблематика, туку и со оние граѓани кои можеби не се директно вклучени во акцијата за разоружувањето но имаат релевантни информации", вели Наташа Доковска, претседател на НВО - Новинарите за правата на жените и децата и заштита на човековата околина. "Во рамките на центарот имаме и работна група на невладините организации која работи токму на прашањето на разоружувањето. Ние ја градиме заедничката стратегија со која би требало да настапи невладиниот сектор во спроведувањето на кампањата. Невладината организација која што јас ја претставувам работи на оваа проблематика повеќе од три години. Прво бевме вклучени во светската кампања "Стоп за децата војници" која ја водевме со помош на Министерството за надворешни работи во текот на која лобиравме и успеавме да издејствуваме Македонија да го потпише незадолжителниот протокол со кој децата под 18 години нема да бидат ангажирани во воени цели. Со оглед на тоа што речиси секојдневно во нашата средина се случуваат пресметки со огнено оружје ние се заинтересиравме за овој проблем. Ние сме членови и на Меѓународната организација за борба против наоружување и размената на искуство со колегите од другите земји многу ни значи. Но, не сите невладини

Апсурдно е да се бара граѓаните доброволно да се разоружаат ако не може да им се гарантира безбедноста

организации на кои им е понудена соработка на ова поле сакаат да учествуваат во кампањата за разоружување. Некои мислат дека тие не треба да се занимаваат со овој вид криминал сметајќи дека тој проблем нив не ги засега. Мислам дека доста е присутен и стравот. Ние на пример, имаме одлична соработка со Сојузот на женските организации на Македонија."

Во телефонската анкета во 2000 година со која се испитуваше колку македонски семејства поседуваат оружје, оваа невладина организација дојде до фрупантни податоци. Според испитаниците во оваа анкета, кои беа случајно избрани од осум македонски градови се дојде до сознание дека секое второ семејство во Македонија поседува некој вид огнено оружје.

"Анкетата покажа дека многу млади луѓе поседуваат оружје, таков е на пример, случајот со Куманово. За овој град е карактеристично и тоа што се работи за наркомани кои поседуваат оружје што секако ја води приказната во еден сосема поинаков правец", објаснува Доковска. "Во струмичко пак, испитаниците одговараа дека не се чувствуваат безбедно, дека се до самата граница и дека поради тоа поседуваат оружје. Беше битно тоа што го идентификувавме проблемот и во наредниот период соработувавме со Балканска-

та акциона мрежа за разоружување во која членуваат 52 невладини организации од регионот со кои ние разменуваме информации и организираме семинари, а од почетокот на оваа година ја почнавме кампањата "За живот без оружје".

Анкетата е направена една година пред вооружениот конфликт во Македонија и Доковска вели дека се насетуваше дека луѓето се вооружуваат и дека е можно да избие нешто повеќе од обичен вооружен сукоб.

"И во западна и во источна Македонија одговорот на прашањето зашто имате оружје беше ист. Луѓето велеа дека нешто сигурно ќе се случи, како поради конфликтот на Косово така и поради нерешените меѓуетнички односи во Македонија. Албанското население пак, секогаш нагласуваше дека поседуваат оружје и поради нивната национална традиција."

Доковска нагласува дека е битно пред сè да се подигне свеста на граѓаните за потребата од доброволно разоружување.

"Во нашата кампања не ја заобиколивме ниту улогата на жената во процесот на разоружувањето, не гледајќи ја жената само како мајка и сопруга, тука за жал, жените се многу често и жртви кои страдаат од употреба на огнено оружје."

Невладиниот сектор се избори и за свој претставник во работата на Националното координативно тело за разоружување. Гласот на невладините организации во овој случај беше Савка Тодоровска, претседател на СОЖМ.

"Со заедничката работа на невладините организации мислам дека многу работи се променија и дека многу работи тргнаа во оној правец во којшто ние очекувавме. Затоа мислам дека кампањата за подигање на свеста за доброволно разоружување треба што поскоро да започне затоа што секојдневно расте бројот на жртвите од огнено оружје. Но, мора реално да се согледа и безбедносната ситуација во земјата. Официјалните лица мора да знаат дека е апсурдно да бараат граѓаните доброволно да се разоружаат ако не можат да им гарантираат понатамошна безбедност." (М. К.)

МАРИЈА КУКА

Осумдесет и еден повреден со огнено оружје е билансот од употреба на огнено оружје во последните месеци на 2000 година и првите шест месеци во 2002 година. Овој податок се однесува на градовите Куманово, Тетово, Струга, Прилеп и Струмица. До овие податоци дојде Институтот за демократија, солидарност и цивилно општество вршејќи истражувања во болниците низ земјата.

„Во периодот од април до јуни во неколку градови во Македонија беа собирани податоци за повредените од огнено оружје во последните шест месеци на 2000 и првите шест месеци на 2002 година. Податоците се земаа од медицинските картони на ранети од огнено оружје во болниците во Куманово, Тетово, Струга, Прилеп и Струмица“, вели Дане Талески, извршен директор на Институтот за демократија, солидарност и цивилно општество. „Дури 62 случаи од пријавените 81 се во Тетово“, потенцира Талески. По 14 случаи се регистрирани во Куманово, додека по два случаи се забележани во Струмица и во Прилеп, а во Струга само еден.“

Конфликтот во 2001 година влијаеше и тоа како да се зголемат инцидентите со огнено оружје. По кризата од пред две години бројот на повредените е речиси удвоен од 28 во втората половина на 2000 година, до 53 во првата половина на 2002 година.

„Секако дека загрижува и возраста на повредените. Во 6,2 отсто од случаите се работи за ранети деца на возраст до десет години, а истражувањето покажа дека во 17,3 отсто од инци-

Дане Талески, извршен директор на Институтот за демократија, солидарност и цивилно општество

Граѓаните сметаат дека во Македонија има премногу огнено оружје!

дентите повредени се малолетници на возраст од 7 до 18 години. Според податоците од медицинските картони повредени меѓу 19 и 25 години има во 13,6 отсто од случаите, додека во 21 отсто се лица од 26 до 31 година. „објаснува Талески.

Куршумите не избираат ниту по возраст, ниту според полот, ниту според националноста. Истражувањето го даде и следните резултати. Во осумдесет и еден инцидент со огнено оружје 75 од повредените биле мажи и шест жени. Националната структура на ранетите е следната: шеесет и двајца се Албанци, осумнаесет Македонци и еден Ром. Четириесет и седум лица кои учествувале во оружените пресметки се од руралните подрачја, додека триесет и тројца се од урбаните средини. Најчесто употребено оружје при повредите, според пациентите, биле револверите при што од ранувањето со огнено оружје 46,9 проценти од повредените имале лесни повреди, 40,7 проценти биле тешко ранети, а 12,3 проценти биле во критична состојба.

„Во истите болници каде што беа истражувани картоните на повредените од огнено оружје беа направени и интервјуа со лекари кои имаат искуство и кои работат во одделите кои ги згрижуваат таквите пациенти. Беа ин-

тервјуирани 26 лекари, најголем број од нив се хирурзи или специјалисти по интерна медицина. Дојдовме до сознание дека безбедноста во болниците е на ниско ниво и лекарите во голема мера чувствуваат опасност по нивниот личен интегритет“, вели Талески. „Иако никој од лекарите досега не бил ранет на работно место, сепак, меѓу лекарите стравот е видно присутен. И самите лекари добиваат закани од семејствата на повредените кои не сакаат случајот да биде пријавен во полиција, а не е мал број на оние семејства на повредените кои инсистираат медицинскиот картон на ранетиот да го земат како би се избришала секаква трага дека пациентот учествувал во пресметка со огнено оружје. Не е реткост огнено оружје да се внесува и во здравствените установи што секако внесува голем немир меѓу персоналот.“

И лекарите го потврдуваат она што најчесто струи во јаноста, но никогаш и официјално не се потврдува. Сите повреди од огнено оружје не се регистрирани, бидејќи многу од пресметките се случуваат меѓу криминални банди кои по ранувањето спасот го бараат во приватните здравствени установи како би го избегнале евидентирањето. Лекарите потврдуваат дека има

ранувања при пукање на некоја веселба или свеченост (пример Струмица), но секако дека не може по секое пукање МВР да се огласува со соопштение дека е пукано од радост на некоја семејна веселба.

„Секако дека по вака добиените податоци не може да се очекува дека граѓаните на Македонија се чувствуваат безбедни. Како дел од ова истражување беа и направените 12 фокусни групи во различни градови на Македонија, како што се Скопје, Тетово, Гостивар, Прилеп, Битола, Струмица, Штип, Кочани и Куманово. Заклучоците кои се изведуваат од фокусните групи и кои се заеднички ставови на сите граѓани на Македонија без разлика на етничката, религиската, социјалната или некоја друга припадност се дека во нашата земја има премногу огнено оружје кое е сè присутно во јавниот живот и тоа во сите сегменти на општеството, а најголем дел од испитаниците сметаат дека е од суштинско значење да има акција за собирање на оружјето. Повеќето од анкетираниите сметаат дека најдобар пристап би бил да има ригорозни казни за оние кои чуваат нелегално оружје, но голем дел од испитаниците мислат дека во акцијата за собирање на оружје треба да се обезбеди материјално на-

Дане Талески:

„Граѓаните изразуваат висока скептичност дека најавуваната акција за собирање оружје ќе биде успешна“

доместување за предаденото оружје. Граѓаните изразуваат висока скептичност дека најавуваната акција за собирање оружје ќе биде успешна и тие сметаат дека ако МВР работи самостојно на ова прашање дека успехот на акцијата ќе биде уште послаб. „додава Талески.

да се разоружа. Постои ризик целата акција наместо да го опфати општеството да стане политизирано и/или етнизирани прашање. Навистина, најнапред треба да се дефинираат некои основни поими за да потоа објективно се оцени (не)успехот. Ако пред некое време насилството (оружјето) беше употребено како адул во постигнување политички цели, сега не смее да се дозволи и чинот на ненасилство (разоружување) да се сведе на чип во истата игра.

Со оглед на овој факт, од извонредна важност е државните органи и сите активни чинители да не подгреваат нерални очекувања кај јавноста, или да создаваат можност за бумеранг ефект кој би можел да се искористи од оние сили кои немаат интерес од разоружувањето и градењето на мирот. Затоа нежелно е да се шпекулира со бројки со кои би се детерминирал критериум за (не)успех на акцијата. И самиот почеток на акцијата треба да се смета за извонредно постигнување, кое само ќе треба да се поддржува во еден подолг период. Најслабата точка е многу кусиот законски рок за нејзина реализација, за што беше потребно да се внесат преодни законски одредби за можност од продолжено важење.

Најважното прашање, поважно од прашањето за успех на законот е стратегијата за „Денот потоа“, т.е. што по 45-от ден? Бидејќи во контекст на акцијата за доброволно предавање на оружјето, се имплементира и стратегијата на „оружје за развој“ (спонзорирана од УНДП) нужно ќе биде потребно да се манифестираат конкретни резултати на теренот. Во овој кон-

текст, сепак останува проблематично прашањето која е целната група на акцијата, т.е. дали поединците-граѓаните или вооружените групи, што ако овие две групи немаат исти интереси? Одговорот ги детерминира и механизмите за справување со проблемите, ризиците, па и актерите кои треба да бидат инволвирани. Затоа, на еден или друг начин, ќе мора да се најде одговор и на вистинските причини и актери кои воопшто доведоа до потребата од разоружување на општеството.

Разоружувањето е комплексен општествен проблем, кој подеднакво легитимно може да се анализира низ повеќе призми: како прашање на пост-конфликтно заздравување и градење на мирот, како безбедносен проблем, како дел од процесот на декриминализација на општеството, па дури и како проблем на доминантната култура (или како што некои ја нарекуваат „култура на насилството“, „култура на оружјето“, итн.). Во една прилика, во есента 2002 година, прашањето дури беше поставено и вака „разоружувањето како услов за демократизација“. Повеќето паралели и компарации со други слични акции, за жал, нема многу да помогне, бидејќи за сите нив карактеристична е релативноста на поимот успех. Разоружувањето е процес, а не чин. Процесот на вооружување (милитаризација) може да биде долг и незабележлив, сè додека како метастаза не го опфати целото општество и се додека не стане дел на културата на насилство. Македонија треба да стане свесна дека прашањето на доследното разоружување не е поврзано само со конфликтот и неговите учесници, туку и со навиките заслужни граѓани да

Кампањата апсолутно не се сведува на медиумскиот дел (колку и да е тој значаен), туку на апсолвирани на културолошките, психолошките, социолошките, безбедносните аспекти на една вака сложена акција

се одликуваат со оружје (макар и трофејно). Македонија ќе може доследно да ја негува културата на ненасилство и тогаш кога доследно ќе се однесува меѓународните односи: двојни аршини во нелегална употреба на сила и оружје за дома и за надвор (Ирак) е само израз на хипокризија. Акцијата и заздравувањето на општеството ќе траат многу долго, тоа не треба никога да го изненадува.

Невладиниот сектор не смее да се претвори во алтернатива за политичките органи и акцијата да ја поддржува со сувопарен вокабулар на политичарите (бидејќи тој нема да допре до граѓаните)

Мерката за успех ќе биде преиспитувањето на секој актер што може да стори и како да ја поддржи акцијата, затоа што (како што вели една позната изрека) - мирот почнува со мене. Личниот пример, на политичарите (бивши и сегашни), истакнатите личности, обичните граѓани, но и политиката на мир на владата, културата на мир во училиштата, итн. - сето тоа се начини на поддржување на една

акција од која (не е претерано да се каже) зависи иднината на нашите деца и општеството. Се чини, посебна одговорност носат сите оние кои во еден момент ја имаа легитимирано употребата на сила за постигнување политичка цел. Работа има за сите: државните органи треба да си ги извршуваат обврските, но да се свесни дека им е потребна поддршка од граѓаните и невладиниот сектор; невладиниот сектор пак, не смее да се претвори во алтернатива за политичките органи и акцијата да ја поддржува со сувопарен вокабулар на политичарите (бидејќи тој нема да допре до граѓаните), итн. И конечно, голема одговорност лежи и на меѓународната заедница која не смее да си го дозволи луксузот на неподготвеност или недостаток на финансиски средства бидејќи она што е можеби разбирливо за едно пост-конфликтно, сиромашно па и некадарно општество не смее да биде одлика на меѓународниот фактор, кој себе си се нарекува миротворец во пост-Охридска Македонија.

Разговор со Елизабет Бадинтер, феминистка и филозоф, за мажите и жените

Рамноправноста на половите - најсуптилното мерило за демократијата!

Да се стави мајчинството во центарот на животот на жените е феминистичка заблуда и голема грешка. Затоа на жените постојано им велам: не вложувајте го целиот живот во само 15 или 20 години

ПРЕНЕСЕНО

Познатата француска феминистка Елизабет Бадинтер, филозоф, писателка, ученичка и духовна следбеничка на славната Симон Де Бовоар, животна сопатничка на уште пославниот Жан Пол Сартр, со својата книга „Погрешен пат“, ја потресе француската и меѓународната интелектуална и политичка јавност. Книгата од двестотини страници ѝ ја посвети на својата ќерка Џудит, родена во нејзиниот единствен и среќен брак со Роберт Бадинтер, француски политичар, правник и писател, кој стекна светска слава кон крајот на 20-тиот век покренувајќи ја меѓународната лавина на укинување на смртната казна, а потоа во почетокот на деведесетите години, беше иницијатор и извршител на уставно-правната демонстрација на Југославија, СССР и Чешко-словачка.

Елизабет Бадинтер која за себе тврди дека е феминистка уште од својата 16 година, референтното место во светското феминистичко движење го стекна пред три децении со полемичната студија „Љубов повеќе“, објавена во неколку високотиражни изданија. Со таа книга, за прв пат предизвика паника меѓу светската либерална интелектуална елита тврдејќи дека мајчинскиот инстинкт не постои како биолошка даденост, и дека е тоа идеолошко-економска измислица на патријархалните цивилизации, кои доминираат со светот веќе неколку илјади години. До денес не го смени мислењето и смета дека жената може да биде нормално општествено битие и ако не е мајка, а оствареното мајчинство само по себе не гарантира ништо, дури ни грижа за чедото. Но, тоа може, но и не мора, да донесе љубов повеќе.

Бадинтер смета дека мајчинскиот инстинкт не ѝ е природен на секоја жена, и дека од животинскиот свет, во кој женките преку биолошки детерминизам се задолжени за прокреација, ја разликува фактот дека жената е историско битие со свест и потсвест, кои ја издигнуваат над хормоналната функција. Улогата на жената не е само да биде фабрика за деца, тврди Елизабет Бадинтер.

Биолошката можност да раѓа и да дои деца, или пак, тоа да го одбие, за неа е еден од низата аргументи со кои докажува дека мајчинството не е ни инстинкт, ни должност на секоја жена, туку, нејзино човечко право, а раѓањето не е нејзина темелна општествена функција туку, слобода...

Разговараме за легализација на проституцијата, за која се залага, за законското изедначување на хетеросексуалните бракови со хомосексуалните, кое исто така, го поддржува, за порнографијата, за прогонот на педофилијата, за инцестот и др. Сите нејзини тези имаат засадничка појдовна точка, а тоа е дека луѓето не треба да се делат на мажи и жени, дека секој човек - без разлика дали е тоа маж или жена - може со своето тело и со својот живот да прави што сака, и дека човековите права не извираат од човековата полова припадност туку, од слободата...

...Може ли нејзината духовна врска со харизматичната левичарка Симон Де Бовоар, да биде интелектуален и генерацион тас, кој ѝ го отежнува филозофското движење во економско глобализираната и општествено хермафродитската сегашност?

Како да го прочита текот на мислите, Елизабет Бадинтер ми се довери дека е поклоник на славната сопруга на Сартр, но дека не е нејзина слепа следбеничка. Го поддржува републиканскиот и универзалистички феминизам, кој го заговараше Де Бовоар, но мисли дека нејзината учителка не го сфатила до крај поимот на женственоста, за разлика од неа, која го живее секојдневно во кругот на своето семејство, а „другиот пол“ остро го критикува тогаш кога треба, но и го брани секогаш кога општествената мисла и практика се наоѓаат во расчекор или на погрешен пат. А тоа според Елизабет Бадинтер се случи тогаш кога разговаравме на 22 мај, 2003 година, истиот ден кога Европскиот парламент ја донесе одлуката, според која сите земји членки на Европската унија, кандидатките за влез, но и оние кои како Хрватска, понизно чекаат во европската политичка чекалница, мора најдоцна до 2005 година, да донесат закони за сексуално и морално малтретирање.

Госпоѓа Бадинтер остро се спротивставува на оваа одлука, затоа што ја толкува како лажен извозен производ на американскиот феминизам и демократија, на кој Европа брзоплето наседна.

Неподносливо е и неприфатливо толкувањето на американските феминистки дека причината за угнетувањето на жените лежи во машката сексуалност. Тврдењето дека поголемиот дел од машката сексуалност е своевидно силување, објавувањето војна на мажите и на нивните сексуални намери т.е. на сексуалното вознемирување, проституцијата, порнографијата, и фрлањето на сè и сешто во истата кошница, ќе доведе до

тоа, и онака затегнатите односи меѓу мажите и жените да станат неподносливи. Ако заради еден грд поглед, непромислен гест, збор кој може да се протолкува како сексуален повик или навреда, можете да се најдете на суд, тогаш машко-женските односи во Европа се многу загрозени.

Но малтретирањето на жените е факт кој се случува насекаде, не само во Европа. Во некои земји и култури тоа е дури и законски дозволено и културолошки прифатливо. Зошто така се однесувате кон ... одлуката на Европскиот парламент?

- Да се разбереме, јас не сум против закон кој ја казнува сексуалноста, како и која било друга агресија. Но, тоа веќе го имаме во француското и во поголемиот дел од европските законодавства, па не ни треба нов закон за сексуалното малтретирање. Нештата стануваат опасни затоа што денес како сексуално малтретирање може да се подметне што било, така можат да се толкуваат односите меѓу колегите, односите на хиерархиски подредениот и надредениот. Ако подредениот со зборови го навредат надредениот или обратно, а станува збор за маж и жена, можни се

различни манипулации и злоупотреби. Секоја сексуална алузија може да ве стави в затвор. Жените повторно се третираат како неморални деца, кои не знаат да кажат не и не можат да удраат добра шлаганица. Со оваа одлука положбата на жената се враќа во состојбата пред феминизмот. Симон Де Бовоар би била вцашена да види што се случува денес.

Дали феминизмот е пред сè светско идеолошко движење?

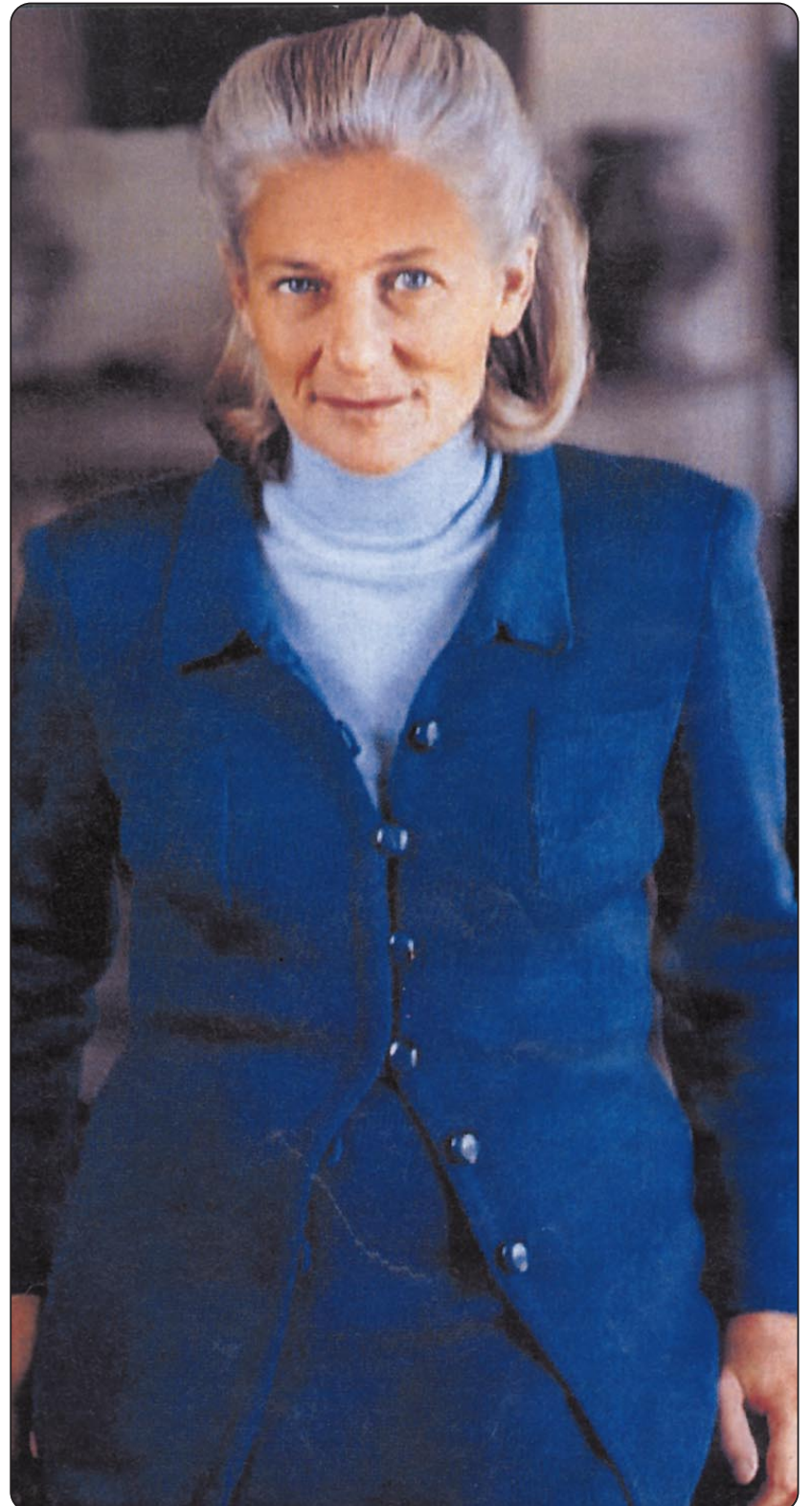
- Се разбира! Мора да биде идеолошко движење за да стане политичка борба. Поинаку не може да биде. Проблемот е во тоа што постојат два вида на феминизам: првиот е наследник на Де Бовоар, и е универзалистички, не сака борба на половите и не прави разлика врз основа на биолошките упоришта. Другиот е англоамерикански феминизам, кој е диференцијалистички и чија темелна идеја е разликата на половите. Тој феминизам тврди дека жената пред сè ја дефинира мајчинството, а јас мислам дека е тоа погрешно и дека со тоа целото феминистичко движење се враќа назад. Да се стави мајчинството во центарот на животот на жените е феминистичка заблуда и голема грешка.

Зошто?

-Едноставно затоа што денес во Европа, очекуваната животна граница на жените е над 80 години, а мајчинското доба трае најмногу 15 или 20 години. Затоа на жените постојано им велам: не вложувајте го целиот живот во само 15 или 20 години.

Кога во Франција се гласаше за законот за еднаквост меѓу половите, кој е сега веќе извесно време во сила... Ви беа остра и гласна противничка на неговото донесување. Зошто се противите на законското регулирање на учеството на жените во јавниот живот?

-Затоа што тој закон ја внесе разликата меѓу половите во нашиот Устав и ја наметна поделбата на луѓето, на мажи и жени, со цел да се оправда воведувањето на квотите за жени, што, пак, е израз на диференцијалистичкиот феминизам, против кој се борам со сите сили. Сметам дека во политиката граѓанското право нема никаква врска со полот на пратениците. Гласајте во согласност со своите интереси, вредности, идеологија, без разлика дали личноста за која гласате е маж или жена. За да се воведат квотите во францускиот Устав, требаше да се објасни - тоа некои феминистки и го правее - дека не е сеедно дали својот глас го давате на маж или на жена. Според нив, жените имаат целосно поинаква визија на светот од мажите, поинакви вредносни мерила и однесување, па заради тоа, тие наводно, ќе бидат потолерантни кон другите, поалтруистични, помалку амбициозни од мажите...и слично на тоа. Сметам дека е тоа застрашувачки дискурс! Тоа значи дека сите мажи политичари се амбициозни гадови, кои мислат само на себе, и тоа е глупост. Бев и останав против законот за еднаквост меѓу половите, со кој се воведуваат квоти за жените во институциите на демократскиот систем. По таа логика треба да се воведат задолжителни квоти и за останатите, сега

Човековите права не извираат од неговата полова припадност, туку од слободата

целосно запоставени групи во француското општество, на пример, младите, работниците или децата на имигрантите, родени во Франција.

Но, наспроти теоретската јасност на вашите либерални ставови изнесени во книгата „Погрешен пат“, моментно, остро Ве напаѓаат и феминистките и антифеминистките во САД, Европа и Франција. Дали феминизмот, како светско идеолошко движење, е воопшто сè уште потребен ивозможен?

-Сметам дека феминизмот не е и нема да биде мртов сè додека не биде остварена рамноправноста на половите, за која сметам дека е најсуптилното мерило на една демократија.

Но, како да се оствари рамноправноста на половите, освен на теоретско ниво, во светот во кој границите на слободата на поединците се омеѓени со „бесполовите“

пари, со кои и понатаму управуваат мажите?

-Точно е дека денес во сите демократски земји, политичката, стопанската и финансиската моќ се наоѓа во рацете на мажите. Клучот на решението е во семејството. Сè додека жената, без разлика на своите способности, кои се по правило поголеми од оние на мажите, мора да извршува 80 отсто од домашните и од приватните обврски, сè дотогаш нема да има рамноправност, ниту во политиката, ниту на работното место. Оптоварувањето со готвење и поспремање на мажите им е непознато. Затоа денес, вистинската задача на феминизмот, насекаде во Европа и во светот е - борбата против нееднаквоста во приватниот живот и во семејството.

(Автор на интервјуто објавено во хрвајскојто списание - Глорија е Силвија Лукс)

Младите, сакралното и уметноста

КАТЕРИНА БОГОВА

Здружението „Лавиринт“ - Национална Асоцијација за унапредување на здравјето и правата на лицата со ментални болести и вулнерабилни групи, во рамките на програмата „Културна деконтаминација“ на ФИОМ, годинава го реализираше проектот „Младите, сакралното и уметноста: Различности во рецепцијата и односот кон културното и уметничкото во сакралните објекти меѓу младите во Република Македонија“. Добиените сознанија се вредно соочување со дел од стварноста, кој е исклучително голем и значаен за сите, не само за младите кои се во центарот на истражувањето, туку и на возрастните бидејќи, нивната сегашност се темели врз минатото на претходните генерации.

Ниското ниво на знаење за културната и уметничката вредност на сакралните објекти е во спреча со деструктивниот однос кон нив и индивидуалната психолошка предиспозиција е во можен сооднос со степенот на (не)прифаќање и (не)толеранција кон сакралните објекти како иманентен дел на културата и уметноста“ е основната хипотеза која скоро во целина е потврдена од страна на интердисциплинарниот тим истражувачи, раководен од проф-д-р Иван Цепаровски, во кој учествувале д-р Марија Ралева, м-р Димитринка Јорданова Пешевска, м-р Арта Кули и Снежана Врангаловска.

„Спецификата на ова истражување, е во тоа што се тргна од сознанието дека деструктивниот однос кон поголем број сакрални објекти (цркви и џамии), што се случи во текот на дејствијата во Македонија во екот на 2001 година, но и потоа, а се случува и денес. Оваа деструкција насочена кон сакралните споменици, веројатно е резултат, пред сè, на нивното доживување од страна на спротиставените етникуми, само и единствено како религиозни симболи на различна конфесионалност, односно различната етничка припадност. Но не и како значајни културно/уметнички творби на духовните проблеми на христијанската (византиската), и на исламската (османлиската) архитектура и уметност на почвата на Македонија“ - потенцираат истражувачите кои кон проблемот на уништувањето на сакралните споменици пришле од позиција на претпоставеното сознание дека тоа е израз и на непознавањето на културните и уметничките вредности на овие објекти, но, секако, не само на овој елемент. Претпоставките се

проверувани преку Прашалник за проверка на знаењето во однос на разбирањето, пред се, на културните и уметничките аспекти на сакралното и во рамките на сопствената конфесионалност и во рамките на конфесионалноста на другиот, но и во рамките на определени универзал-

ни западноевропски уметнички вредности. Испитаниците одговарале и на Прашалникот за животен стил, стандардизиран тест за испитување на психолошките одбрамбени механизми, со што истражувањето во себе ги вклучило аспектите на социјално- психолошкото и на индиви-

дуален и на колективен план, естетичкото (знаењето за естетските вредности на религиозната уметност) и на културолошкото (знаењето за универзалните и партикуларните вредности и односот кон нив од позиција на различен етнос).

Со проектот биле опфатени 314 претставници на младата популација на подрачјата на Скопје и Тетово, при што бројот на лицата од македонска националност изнесувал 163, а од албанска 151 лице.

Во целина земено, резултатите од тестот на знаење покажале ниско и средно ниво на знаење за културните и уметничките аспекти на вредноста на сакралните објекти со одредени специфики во однос на Македонската и Албанската популација. Ниското ниво на знаење (7.6%) е поизразено од високото ниво на знаење (4.1%), додека пак, средното ниво на знаење било целосно преобладавајќо. Бил измерен степенот на информираноста за културата и уметноста како резултат на кумулираните знаења добиени не само низ процесот на редовното образование туку многу пошироко. Во однос на познавањето на сопствената култура и уметност, и кај едните и кај другите драстично доминира средното ниво на знаење (75.5%), што според истражувачите говори за видни недостатоци дури и во познавањето на сопствената култура и уметност.

Потврдени се сознанијата дека колку помалку се знае за културата и уметноста толку повеќе е изразена можноста да се реагира агресивно и деструктивно врз неутрални објекти, како што се и културно уметничките објекти, но и обратно, поголемото знаење овозможува поголема контрола на социјално неприфатливите импулси (пред сè сексуалните и агресивните) во нивната спротивност. Зголеменото ниво на проекција и интелектуализација овозможува, потенцираат истражувачите, непријателските и агресивните содржини да прераснат во предрасуди без некоја реална основа, а тие пак значително ги регулираат односите и ставовите кон другиот, вклучително и односот кон неговата култура и уметност.

Истражувачкиот интердисциплинарен тим укажува на потребата од широко дејствување на планот на една добро осмислена образовна и културна политика, и на владиниот и на невладиниот сектор која треба да овозможи подобро запознавање на културните и уметничките аспекти на сакралното, а на тој начин се надева тимот, ќе се овозможи и поинаков однос кон него меѓу младите во Македонија.

Младите незаинтересирани за светската уметност

Албанците далеку подобро ја познаваат сопствената култура од Македонците, но Македонците пак, во однос на познавањето на културата на Албанците покажуваат значително подобро познавање во однос на високото и средното знаење од Албанците. Тоа, сметаат истражувачите, јасно говори за поголема отвореност на Македонците кон културата на другиот/то, за разлика од јасно воочената затвореност во себе и во сопствената култура, како и видливата незаинтересираност за културата на другиот/то кај Албанците. Испитуваната млада популација и од двете страни покажала неповолни резултати во познавањето на културата и уметноста што не е од локално потекло, а се врзува за значајни светски уметнички достигнувања. Зачудувачки делувале послабите резултати што ги покажале студентите во однос на учениците, а пак во однос на местоположбата, подобри резултати покажале учениците и студентите во Скопје, во однос на Тетово.

ГОЌЕ ЈАКОВЛЕСКА

На 14 август, 2003 година беше објавена првата страница на „Меѓутоа“, дел од програмата „Страници за меѓусебно разбирање“ што ја спроведуваат Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС) и Здружението на новинарите на Македонија (ЗНМ), во соработка со Македонската информативна агенција (МИА), Дневник, Утрински весник, Факти, Лоби и Вечер.

„Страниците за меѓусебно разбирање“ имаат за цел да ја подобрат информираноста на јавноста за меѓуетничките односи во Македонија и да влијаат врз медиумите, известувањето за меѓуетничките односи да биде објективно и сестрано.

Идејата водилка, при подготвувањето на Програмата, беше да се укаже на разликите во известувањето за меѓуетничките односи во Македонија. Тие не се должат на јазикот на известувачот, ниту на неговата етничка припадност, тие постојат и помеѓу новинарите со иста етничка припадност. „Благодарейќи“ им на тие разли-

„Меѓутоа“ ќе придонесе разликите во известувањето за меѓуетничките односи во Македонија да бидат повидливи

ки, публиката на еден медиум стекнува сосема различни претстави за настаните или проблемите од онаа на другиот медиум. Ова, се разбира, се однесува и на електронските и на печатените медиуми. Сепак, МЦМС реши со програмата да опфати дел од печатените медиуми имајќи ја предвид едноставноста во набљудувањето и ефектите, што тие ги имаат кај читателската публика.

„Меѓутоа“ ќе биде објавена 100 пати и ќе третира два типа на настани. Едните се однесуваат на теми кои имале широк третман кај овие печатени медиуми, додека другите би ги ставиле во категоријата на „непознати“, односно текстови на теми кои сè уште не го привлекуле вниманието. Селектирањето на текстовите го прави посебен Уредувачки одбор составен од новинари од петте весници како и претставници на МЦМС, ЗНМ и МИА. „Меѓутоа“ е достапна и на www.mia.com.mk, каде што заинтересираните можат да ги видат и интегрално текстовите објавени во печатените медиуми.

Ставањето на едно место на текстови кои различно известуваат за меѓуетничките односи ќе

Стартуваше програмата „Страници за меѓусебно разбирање“

Меѓуетничките односи низ новинарските пера

ги направи многу повидливи разликите. На читателите ќе им се овозможи во весникот што вообичаено го купуваат и кому му веруваат да видат текстови на иста тема и од други весници, па на основа на сите тие известувања да го донесат својот став во врска со настанот односно проблемот. Ова би требало да ги поттикне новинарите и медиумите да размислуваат за причините за разликите. Затоа, Програмата предвидува и одржување трибини на кои ќе се дискутира токму за причините за различното известување.

Видливоста на „Меѓутоа“ како и ефектите од неа ќе бидат проверени во четири наврати преку анкети кај читателите на петте весници.

Управувањето со Програмата го има посебен Управувачки одбор составен од директорите, односно главните и одговорни уредници на вклучените организации односно медиуми.

Најголем дел од финансиската поддршка за Програмата обезбеди Европската агенција за реконструкција, а дел обезбедија и сите вклучени организации и медиуми.

Мокта е во народот

Зеднички проект на:

Центар за развој на медиуми и „Утрински весник“

Финансиски поддржан од:

Институт Отворено

Општество – Македонија

Излегува секој

последен четврток во месецот

Уредуваат:

Роберто Беличанец,

Гордана Дувњак,

Билјана Бејкова

Графичко уредување

Игор Перчуклиевски

e-маил: infocentar@sonet.com.mk